

Forskning om våld mot unga kvinnor - tolkningsperspektiv och analytiskt fokus

Av

Silje Lundgren

Silje.Lundgren@antro.uu.se

På Tv:n hörde man en tonårig flicka beskriva hur hon brukade skära sig själv i armarna och att det var skönt. Programmet handlade om flickor som skär sig med rakblad, i armarna, ibland i magen. Efter programmet följde en debatt; varför skadar flickor sig själva? Vad orsakar detta självdestruktiva beteende? Ingen kunde riktigt förklara varför en del flickor far så illa att de vill skada sig själva.

Jag undrade om det inte fanns någon forskning om självskadade unga kvinnor. Jag hittade ett häfte skrivet av två psykologer; *Hål i huden. Flickor som skär sig* (Wallroth & Åkerlund 2002). Författarna hade intervjuat självskadande flickors terapeuter och ville i ett utvecklingspsykologiskt sammanhang undersöka "flickornas omedvetna motiv" till skärandet (ibid: 47). I häftet presenteras olika teorier, bland annat tolkningen att skärandet för flickorna är ett sätt att revoltera mot en invaderande moder, där rakbladet får symbolisera en delande fadersprincip (ibid: 56). Skärandet kunde enligt författarna även fungera som ett substitut för masturbation (ibid: 23). De konstaterar: "För två flickor handlade skärandet säkerligen om undertryckt sexualitet. Deras terapeuter pekade på likheter mellan skärande och onani: smärta och njutning ligger nära varandra, och skärandet kan därför fungera som ett alternativt sätt att få utlopp för sexuella spänningar och uppnå en stark känsla som har likheter med orgasm" (ibid: 59).

Wallroth & Åkerlund nämner i förbifarten att några av dessa flickor har utsatts för sexuella övergrepp. Medan jag läser undrar jag varför flickornas erfarenheter av övergrepp inte följs upp i analysen av deras 'omedvetna motiv' bakom självskadandet. Jag gör tolkningen att författarnas psykoanalytiska perspektiv, med hjälp av tolkningsnycklar som 'undertryckt sexualitet' eller revolt mot en 'symbiotisk moderrelation', gör att det för dem *analytiskt intressanta* blir den 'funktion' de anser att skärandet kan ha för flickorna.

Bakgrunden till min fråga om varför flickornas övergreppserfarenheter inte följdes upp i författarnas analys var att jag under 2003 sammanställde en analys av svensk forskning om våld mot unga kvinnor, och genom detta riktade stort intresse mot allt som överhuvudtaget nämnde unga kvinnor och våld eller övergrepp. Letandet blev intensivt eftersom det under arbetets gång blev tydligt hur lite forskning som gjorts på detta område, och att även om våld nämns i en del forskning om unga kvinnor så följs det sällan upp eller ges analytiskt fokus.. Detta kan anses vara förvånade, med tanke på hur utbredda de båda forskningsområdena ungdomsforskning och våldsforskning är.

Forskningen om våld mot unga kvinnor och dess begränsade omfång gjorde att det under arbetets gång även blev intressant att undersöka vilka tolkningsperspektiv som anlades i forskning om unga kvinnors liv. Utgångspunkten för denna frågeställning är att perspektiv man anlägger för att studera ett tema ger vissa tolkningsnycklar som formar analysens fokus och intresseområde. Det inledande exemplet används som en illustration av hur ett psykoanalytiskt perspektiv kan riktar analytiskt fokus bort från övergreppserfarenheter, som kommer att nämnas 'i förbifarten' men inte följas upp analytiskt. Detta sätt att nämna våld 'i förbifarten' visade sig ofta återkomma i svensk forskning om unga kvinnor.

Det finns naturligtvis undantag, där analytiskt fokus riktas mot det våld de unga kvinnorna utsätts för, som exempelvis en del feministisk forskning samt senare års forskning om 'hedersrelaterat' våld som har våld som sin utgångspunkt. En analys av forskningen om unga kvinnor formade min frågeställning om huruvida, när och hur våld mot unga kvinnor tas upp som forskningstema i forskning om unga kvinnor, åtföljt av en ambition att explicitgöra den forskning om unga kvinnor som synliggör våld i sin analys. I denna artikel följer några exempel och slutsatser från undersökningens avslutande rapport (Lundgren 2004), vars diskussion bygger på en analys av forskning om unga kvinnor från ungdomsforskning, feministisk forskning samt forskning om 'hedersrelaterat våld', samt intervjuer med forskare från dessa fält (jf. Lundgren 2004: 8f).

Trots en intensiv diskussion kring huruvida unga kvinnor har osynliggjorts inom ungdomsforskningen, finns det många studier att tillgå om unga kvinnors liv. En analys av forskning om flickor finns att tillgå i *Flickorna och frigörelsen. Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt*, en utredning

från 1997 av dåvarande doktorand i etnologi Agnes Börjeson på uppdrag av Ungdomsstyrelsen (Börjeson 1998). Enligt utredningen har forskningen om unga kvinnor framför allt gjorts ur ett utvecklings-psykologiskt perspektiv, och man har lagt "[s]tor vikt /.../ vid unga människors – och då särskilt flickors och unga kvinnors – psykologiska utveckling och ett uppvärderande av flickrumskulturen" (ibid: 31). En möjlig bakgrund till det utvecklingspsykologiska perspektivets dominans är att forskningen om unga kvinnor framför allt har gjorts inom ungdomsforskningens psykoanalytiska tradition.¹ I antologin *Om unga kvinnor* (Ganetz & Lövgren (red.) 1991), som skrevs för att ge större utrymme åt forskning om unga kvinnor inom ungdomsforskningen,² framhålls att användningen av ett psykoanalytiskt perspektiv "tycks ha gynnat studiet av flickorna, eftersom så mycket i flickkulturen rör sig runt förhållandet mor-dotter /.../ och problem och relationer i intimsfären" (ibid: 14). Denna utgångspunkt kritiserar av Börjeson som i sin utredning konstaterar att trots begreppet 'flickrumskulturs' ursprungliga syfte var att synliggöra flickors existens, kan det även riskera att konservera ungdomsforskningens traditionella dikotomi mellan offentliga pojkar och relationsorienterade flickor. Genusperspektivet kommer inom denna ram explicit att handla om att uppvärdera en *flickrumskultur* (ibid: 31), och utgör ett statisk instrument för att tolka unga kvinnors liv.

Det dominerande utvecklingspsykologiska perspektivet och ett psykoanalytiskt arv i forskningen om unga kvinnor tolkar jag som en förklaring till varför det forskats så lite om våld mot unga kvinnor inom ungdomsforskningen. Inom denna forskning diskuteras erfarenheter utifrån hur de formar en individs psykologiska utveckling, man fokuserar ofta på relationen mellan mor och dotter, och reproduktion av kön studeras på ett individuellt plan. Här *nämns* våldserfarenheter som en del av unga kvinnors liv, men man riktar inte analytiskt fokus mot våldet, utan fokuserar snarare mot hur det påverkar de unga kvinnornas beteende eller psykologiska utveckling.

¹ Att ungdomsforskningens kanon är formad inom en psykoanalytisk tradition bekräftas i intervjuer med ungdomsforskare Hedvig Ekerwald 2003-05-23 och forskare på unga kvinnor Kerstin Hamreby 2003-05-22. En tolkning av varför det psykoanalytiska perspektivet länge gavs företräde inom ungdomsforskningen är att man framför allt har förstått ungdomstiden som en tid för *identitetsbyggande*, definierat som frigörelse från föräldrar och att bli en egen individ. Denna idé om individers olika utvecklingsstadier förutsätter en stor del av det psykoanalytiska tänkandet.

² E-postkommunikation med Hillevi Ganetz 2003-03-12.

Det finns även andra exempel där unga kvinnors vålderfarenheter nämns från ungdomsforskning som inte anlägger ett utvecklingspsykologiskt perspektiv. Exempelvis nämns en rad studier om ungdomars våldserfarenheter i Yvonne Sjöbloms avhandling i socialt arbete *På väg ut: när ungdomar rymmer och kastas ut hemifrån- ur socialtjänstens perspektiv* (Sjöblom 2002). Sjöblom visar att enligt en studie hade 73% av de flickor som rymde hemifrån erfarenheter av sexuella övergrepp, medan en annan studie visar att över en fjärdedel av alla ungdomar som rymmer hemifrån anger övergrepp som anledningen till att de rymt (ibid: 72ff).³ Men inte heller i denna forskning följs ungdomarnas våldserfarenheter upp analytiskt, utan våldet nämns som en 'bakgrundsfaktor' i de rymmande ungdomarnas liv.

När våld mot unga kvinnor tas upp utanför ungdomsforskningens ram har våldet ofta uppmärksammas ur perspektivet att det 'leder till' andra problem. Inom medicinsk forskning finns exempelvis läkare och forskare Karin Edgardhs avhandling *Adolescent Sexuality and Sexual Abuse. A Swedish perspective*. (Edgardh 2001). Edgardh hävdar i avhandlingen att det finns en ökad medvetenhet kring sexuella övergrepp *relaterade till hälsofrågor*, eftersom man upptäckt att övergrepp skapar 'behavioral problems'. Edgardh ser sin egen forskning om bland annat sexuella övergrepp som del i en ny hälsoorienterat forskning om ungdomars sexualitet. Edgardh skriver att övergrepp kan ge hälsoproblem såsom ätstörningar, depression och självmordsrisk, och man kan få något som kallas 'post-sexual-abuse-syndrom' (jf. posttraumatiskt stressyndrom).

I dessa studier nämns våld och övergrepp relaterat till hur det påverkar de unga kvinnornas beteende, särskilt när det gäller beteende som 'avviker' från en kvinnlighetsnorm (rymning och 'behavioral problems'). Våldet kommer på detta sätt att studeras genom sina 'konsekvenser', som en 'bakgrundsfaktor' som kan *leda till* beteendestörningar eller andra hälsoproblem. Detta innebär också att våldet inte ges analytiskt fokus, trots att forskningens explicita tema (som i Edgardhs fall) kan vara att studera övergrepp mot ungdomar. Våldet tas upp men kommer ändå analytiskt att hanteras 'i förbifarten', då analysen riktar sig mot ett steg 'bortanför' våldet; hur det påverkar dessa unga kvinnors hälsa eller handlande.

³ Trots detta visar sig omhändertagande myndigheter ofta prioritera 'familjeåterförening' som lösning på situationen och, som Sjöblom skriver, återför dem till 'brottsplatsen' (Sjöblom 2002: 274).

I studier om unga kvinnor som gjorts ur ett feministiskt tolkningsperspektiv återfinns andra sätt att hantera våldet analytiskt. Ett exempel är sociolog Stina Jeffners avhandling *"Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt* (Jeffner 1997). Samtliga av Jeffners 15-åriga informanter tar avstånd från våldtäkt och anser det vara fel och förkastligt (ibid: 146). Denna principiella förståelse visar sig dock kunna *omtolkas* eller *förhandlas*, vilket ofta sker när man pratar med informanterna om deras egna erfarenheter. I denna process skapas ett förhandlingsutrymme inom vilket en rad 'omständigheter' ska uppfyllas för att något ska definieras som ett övergrepp. Enligt dessa 'omständigheter' ges killarna större handlingsutrymme ('om han var full så är han inte ansvarig) än tjejerna ('om hon var full får hon skylla sig själv'). Jeffner synliggör handlingar som hennes informanter inte själva tolkar som våldtäkt genom att analysera det hon kallar deras *omtolkningsprocess*.

I Jeffners studie relateras övergrepp till kulturella normer för kön och heterosexualitet, inom vilka de unga kvinnornas tillgänglighet presumeras, och inte till exempel deras sexuella självbestämmande. Jeffner visar hur dessa normer ger tjejer och killar olika stort handlingsutrymme, vilket i förlängningen kan bidra till en omdefiniering och ansvarsförskjutning när övergrepp sker. *Våldet* hanteras i denna studie genom en analys av informanternas omtolkningsprocess, inom vilken våldet osynliggörs och 'förhandlas' bort. Våldet analyseras inte lösryckt från sitt sammanhang eller genom sina 'konsekvenser', istället relateras ungdomars förståelse av övergrepp till könsrelaterade förväntningar på deras beteende.

Ett feministiskt perspektiv på våld återfinns även inom senare års forskning om så kallat 'hedersrelaterat' våld, där våld utgör forskningens tematiska utgångspunkt. Docent i ekonomisk historia Paulina de los Reyes analyserar hedersrelaterat våld i häftet *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige* (de los Reyes 2003).⁴ de los Reyes diskuterar även den svenska 'hedersdebatten' som hon anser präglas av ett 'främmandegörande' av det hedersrelaterade

⁴ Häftet bygger delvis på texten "Jämställdhetens etniska gränser – om patriarkala enklaver och kulturella frizoner" (de los Reyes 2002, publicerad i Agoras årsbok 2002: *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*). de los Reyes har även berört problematiken i boken *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige* som hon redigerat tillsammans med Irene Molina och Diana Mulinari (de los Reyes et. al. 2002).

våldet genom en 'kulturalisering' av förövarna (de los Reyes 2002: 181). de los Reyes betonar vikten av att erkänna de flickor och kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld som just *våldsoffer*. Detta gör man inte om man 'kulturaliserar' det de utsätts för, utan tvärtom bidrar detta till att normalisera, osynliggöra och därmed förringa våldet (ibid: 9).⁵ de los Reyes anser att det är mer fruktbart att se våldet i ljus av patriarkala värderingar, och förstå det relaterat till maktutövning och behov av kontroll.⁶

Ett liknande fokus på hur våld förklaras annorlunda när utländska män är förövare återfinns i sociolog Åsa Eldéns avhandling *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder* (Eldén 2003). Eldén analyserar bland annat en tingsrättsdom där en arabisk man dömdes för dråp istället för mord på sin dotter eftersom tingsrätten bedömde hans kulturella bakgrund som en förmildrande omständighet, eftersom handlingen ansågs vara 'styrd' av hans kultur. Eldén analyserar detta som en statisk kultursyn, som hon anser bidra till ansvars-friskrivande för förövare genom att framställa mördare som offer. Denna syn kan enligt Eldén även bidra till att ansvarsfriskriva ett helt samhälle genom att kontrastera 'våldsamma kulturer' som 'resulterar i mord' mot 'svensk jämställdhet'.

I forskningen om hedersrelaterat våld framhålls även den *hotbild* dessa unga kvinnor lever i, där våldet kombineras med kränkningar och kontroll, ofta flera familjemedlemmar misshandlas, och flera personer ofta är förövare (jf. de los Reyes 2003: 7). Detta perspektiv återfinns även i artikeln "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord" av Eldén & doktorand i juridik Jenny Westerstrand.⁷ Med mordet på Sara i Umeå 1996 som utgångspunkt diskuterar författarna huruvida man inom det rättsliga systemet har instrument att se och i sin bedömning ta hänsyn till den hotbild dessa kvinnor lever i. Eldén & Westerstrand kritiserar att domen i detta fall inte synliggör hur dödshoten mot Sara sträckte sig flera år bakåt i tiden, att hon utsattes för fysiskt våld under en längre tid, och att hennes fader och farbröder som var mer aktiva i detta än de dömda, hennes bror och kusin. De anser att

⁵ Att unga kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld inte behandlas som våldsoffer uttrycks bland annat i hur invandrantjejer bemöts av myndigheter, till exempel Socialtjänsten: "Deras situation hanteras som generationskonflikter där målet är att uppnå en överenskommelse med föräldrarna" (de los Reyes 2003: 8).

⁶ Paradoxalt i den svenska debatten har varit att den feministiska utgångspunkten att relatera våld till patriarkalisk maktutövning och kontroll har kommit att fungera som ett sätt att 'främmandegöra' det hedersrelaterade våldet och indirekt osynliggöra annat våld i Sverige.

⁷ Även denna artikel finns i Eldén 2003, samt är under publikation i *Kvinnovetenskaplig Tidsskrift*.

det krävs ett sammanhållet perspektiv för att förstå den kontext – hotbild – Sara levde i, vilket det juridiska, 'fragmenterade' perspektivet inte fångar, en kontext präglad av våld och kontroll i olika former, från olika män, riktat mot olika kvinnor (jf. även de los Reyes).

I en diskussion kring forskning om hedersrelaterat våld är det också intressant att följa upp de *begrepp* som 'hedersproblematiken' kommit att diskuteras inom. Mitt intryck är att man genom att tala om 'utsatta flickor', begrepp som nästan alltid återkommer, igen kommer fokusera på de unga kvinnornas eget beteende och situation. Detta kan innebära att fokus riktas bort från det våld de utsätts för. Trots uppmärksamheten kring 'flickornas utsatthet' riskerar man enligt min tolkning att 'glömma' *vad* de utsätts för och av vem. Våldet försvinner i analysen, och man fokuserar mer på hur våldet påverkar 'flickorna', och hur de tänker och handlar i relation till denna 'utsatthet'. Risken med denna *förskjutning av fokus* blir att de unga kvinnorna framstår som det problematiska, och att våldet framstår som en bakgrund för att förstå deras utsatthet (jf. Sjöblom, Edgardh). Formuleringen 'utsatthet' riktar även fokus bort från en handlande förövare – vem utsätter? – vilket också är fallet när de unga kvinnorna diskuteras i relation till sina kulturer istället för att, som de los Reyes betonar, erkännas som *våldsoffer*.

Om *våldet* skulle vara analytiskt fokus skulle 'flickornas beteende' istället kunna relateras till det handlingsutrymme en våldkontext tillhandahåller (jf. Jeffner). Genom begrepp som 'utsatta flickor' riktas fokus mot 'flickornas situation', och våldet kommer som nämnt att mer framstå som en 'setting' istället för att exempelvis tolkas som en aktivt utövad strategi vars funktion blir att kontrollera dessa unga kvinnors liv.

För att fånga upp dessa trådar återkommer jag till min inledande frågeställning om hur forskning om unga kvinnor lyfter och följer upp *våldstemat*? Vilka tolknings-perspektiv framstår som fruktbara för att explicitgöra våld som analytiskt fokus?

I artikelns första del presenterades några exempel där jag anser att man 'tappar' våldet ur analysen. Inom forskningen om unga kvinnor ur ett utvecklingspsykologiskt perspektiv verkar *våld* överhuvudtaget inte rymmas inom forskningens intresseområde. Även inom annan ungdomsforskning har våld framför allt kommit att nämnas 'i förbifarten', eller att studeras genom sina 'konsekvenser', det vill säga hur det påverkar de unga kvinnornas beteende.

Detta blir tydligt om man tittar på hur unga kvinnor med vålderfareheter 'psykiatricerats' inom forskningen (jf. Edgardhs begrepp 'post-sexual-abuse-syndrom'.⁸

Enligt min tolkning kan även ett ständigt fokus på de unga kvinnornas egna beteende innebära att fokus riktas bort från våldet. De unga kvinnorna hanteras inte som *våldsoffer*, och våldet hanteras inte som våld. Terminologin bidrar till att rikta analytiskt fokus mot de unga kvinnorna; deras självskadande, brottslighet eller stigmatiserade situation. Detta kan tolkas som en reproduktion av deras begränsade handlingsutrymme, vilket normaliserar de unga kvinnornas liv under kontroll och med trånga ramar. Här finns paralleller till 'hedersdiskussionen', där fokus på hur 'utsattheten' påverkar de unga kvinnornas situation, gör att man riskerar rikta blicken bort från *vad* de unga kvinnorna utsätts för och av *vem*.

Vilka perspektiv lyckas då *fånga våldet* i analysen? Den forskning som *analytiskt* visar hur *våld osynliggörs* kan tolkas som ett sätt att fånga upp våldet. Jeffner visar hur våldet osynliggörs genom en omtolkningsprocess hos ungdomarna där våldtäkten inte längre förstås som en våldtäkt. de los Reyes visar hur våld 'förfrämligas' genom att kopplas till andra kulturer, vilket bidrar till att förringa våldet. Eldén visar hur man osynliggör våld i en svensk kontext genom att förövare görs till 'offer' för sin kultur.

Som exempel på hur man kan hålla kvar våldet i analysen vill jag även återkomma till exemplen på att framhålla den hotbilds*kontext* våldet förekommer i, där man försöker att förstå våldet i sitt sammanhang och undvika den ansvarsfriskrivning de anser andra perspektiv kan föra med sig. de los Reyes påpekar hur det hedersrelaterade våldet utövas i en situation av kränkningar och kontroll, där flera familjemedlemmar misshandlas och flera personer ofta är förövare. Samma sak framhålls i Eldén & Westerstrands analys av hur den rättsliga hanteringen av hedersrelaterat dödligt våld fragmenterar dessa unga kvinnors livssammanhang.

Detta 'hotbildsresonemang' kan ses som fruktbart för att analysera våldet eftersom det implicerar en analys av det handlingsutrymme unga kvinnor ges inom en våldskontext. Resonemanget återfinns även i feministisk

⁸ Redan den legendariske 'Skå-Gustav' Jonsson kommenterade hur unga kvinnor ges behandling om de bryter mot könsnormer (Jonsson 1977 och 1980), som i Skå där flickor 'behandlades' för att ha blivit våldtagna (de var lössläppta och behövde vård för detta).

forskning om våld mot unga kvinnor, exempelvis i Jeffners analys där omtolkningen av övergrepp relateras till könsrelaterade förväntningar på unga kvinnors beteende. Att relatera 'flickornas beteende' till det handlingsutrymme en våldkontext tillhandahåller kan vara ett sätt att göra *våldet* till analytiskt fokus och inte 'tappa' det ur analysen.

Sammanfattningsvis kan konstateras att våldet verkar 'försvinna' ur analytiskt fokus om det förstås som en faktor 'i förbifarten' eller som 'leder till' andra problem vad gäller hälsa eller beteende. Att behålla våldet i analysen förutsätter ett perspektiv där våldet ses som analytiskt intressant, som ett instrument för att förstå den kontext dessa unga kvinnor lever i.

Källor och litteratur

- Börjeson, Agnes 1998: Flickorna och frigörelsen. Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- de los Reyes, Paulina 2002: "Jämställdhetens etniska gränser – om patriarkala enklaver och kulturella frizoner" i Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild. Agoras årsbok, Agora.
- de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) 2002: Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige. Atlas, Stockholm.
- de los Reyes, Paulina 2003: Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige. Integrationsverkets skriftserie IV
- Edgardh, Karin 2001: Adolescent sexuality and sexual abuse: a Swedish perspective. Stockholm: Karolinska institutet.
- Eldén, Åsa 2003: Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ganetz, Hillevi & Karin Lövgren (red.) 1991: Om unga kvinnor: identitet, kultur och livsvillkor. Lund: Studentlitteratur.
- Jeffner, Stina 1997: "Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt. Uppsala; Sociologiska institutionen.
- Jonsson, Gustav 1977: Flickor på glid. En studie i kvinnoförtryck. Stockholm: Tiden/Folksam.
- Jonsson, Gustav 1980: Flickor på glid. En studie i kvinnoförakt. Stockholm: Tiden/Folksam.
- Lundgren, Silje 2004: Utsatt 'i förbifarten'. Hur fokus förskjuts i svensk forskning om våld mot unga kvinnor. Uppsala: Avdelningen för samhällsvetenskaplig genusforskning.
- Sjöblom, Yvonne 2002: På väg ut: när ungdomar rymmer och kastas ut hemifrån- ur socialtjänstens perspektiv. Stockholm: Stockholm universitet.
- Wallroth, Per & Susanna Åkerlund 2002: Hål i huden. Flickor som skär sig. sfph:s (Svenska föreningen för psykisk hälsa) monografiserie nr 46. Stockholm: Norstedts.